

Ο νέος διευρυμένος ρόλος των Μουσείων, νέες διαστάσεις στην αποστολή των Μουσείων - δράσεις κοινωνικού χαρακτήρα

Στέλλα Κοντογιάννη

Λαογράφος - Εθνολόγος - Κοινων. Ανθρωπολόγος, ΥΠΠΟΑ

skontogianni@culture.gr

Περίληψη

Η μελέτη των μουσείων έχει υιοθετήσει ήδη μια διεπιστημονική προσέγγιση ως προς τον ρόλο και την αποστολή τους. Τα τελευταία χρόνια ο ορισμός του μουσείου έχει συμπεριλάβει την έννοια της επικοινωνίας με το κοινό και αυτό το κοινό ολοένα και διευρύνεται, τόσο ως προς το τι θέλει να μάθει το κοινό, όσο και ως προς το τι θα ήθελε να συμβαίνει σε ένα μουσείο. Θα λέγαμε ότι ο ρόλος του κοινού τείνει πια να είναι ένας ρόλος συνδημιουργού παρά ένας παθητικός ρόλος επισκέπτη - δέκτη πληροφοριών. Το κοινό των μουσείων είναι ταυτόχρονα μια ενιαία και μια αρκετά διαφορετική ομάδα. Κοινό των μουσείων στην πραγματικότητα είναι όλοι οι άνθρωποι. Όπως γράφεται και στο εγχειρίδιο *Βασικές Έννοιες της Μουσειολογίας* που δημιούργησε το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM): Η εργασία στο μουσείο έγκειται σε μια αμφίδρομη σχέση πρακτικής και θεωρίας. Παρότι η θεωρία θυσιάζεται συστηματικά στα άπειρα ζητούμενα του καθημερινού φόρτου εργασίας, ο θεωρητικός στοχασμός αποτελεί τονωτική αλλά και θεμελιώδη άσκηση για την προσωπική ανάπτυξη του καθενός αλλά και για την ανάπτυξη του κόσμου των μουσείων.

Λέξεις - κλειδιά: κοινωνία, στάσεις, ενσυναίσθηση, μουσείο, Ετήσια Συνάντηση.

1. Εισαγωγή

1.1. Ο «θεραπευτικός ρόλος» των Μουσείων

Μια πρώτη ανασκόπηση πηγών και άρθρων για το θέμα του θεραπευτικού ρόλου των μουσείων, αποκαλύπτει έναν σύγχρονο προβληματισμό γύρω από την επίδραση της τέχνης στην ανθρώπινη ψυχική και σωματική ευεξία αλλά και του μουσείου ως μέσου για την εξασφάλιση καλύτερης ποιότητας ζωής τόσο στην κοινότητα γύρω από αυτό όσο και στην ευρύτερη κοινωνία.

Τα τελευταία χρόνια διερευνάται η επίδραση της τέχνης στην ανθρώπινη ψυχική και σωματική ευεξία αλλά και του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν τα μουσεία στην εξασφάλιση καλύτερης ποιότητας ζωής τόσο στην κοινότητα μέσα στην οποία υπάρχουν όσο και στην ευρύτερη κοινωνία (UCL, 2014) Το κοινό των μουσείων σήμερα δεν είναι μόνο οι επισκέπτες, είναι και όσοι εργάζονται σε αυτό, όσοι συνεργάζονται με αυτό, όσοι το θεωρούν κομμάτι της τοπικής ή ευρύτερης κοινότητάς τους, ως μέρος της μνήμης τους, ως μέρος του συλλογικού τους ασυνειδήτου, της συλλογικής μνήμης. Ακόμα κι αν το μουσείο εκκινεί από τα αντικείμενα (objects) και τις συλλογές (collections) που φυλάσσει και εκθέτει, καταλήγει να είναι ένα σημείο αναφοράς ως σύνολο και τα αντικείμενα είναι μια ακόμα διαφορετική γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Το ίδιο το μουσείο είναι ένα σύνολο εικόνων, ήχων, σκέψεων, ιδεών, προτάσεων, πληροφοριών και ζητά μια ανταπόκριση. Είναι ένας πομπός πληροφορίας που αναζητεί έναν δέκτη όχι μόνο με σκοπό να δώσει την πληροφορία αλλά και να λάβει. Όπως έγραψε και ο Αμερικανός μελετητής μουσείων Stephen Weil στο βιβλίο του *Making Museums Matter* (2002), το μουσείο ελπίζει ότι θα έχει επίδραση στη ζωή των ανθρώπων. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη ενός τέτοιου στόχου είναι μια σφαιρική αντίληψη της επικοινωνιακής διάστασης του σύγχρονου μουσείου καθώς και των μέσων υλοποίησής της.

1.2. Η τέχνη θεραπεύει

Οι επιστήμονες από τον χώρο της υγείας (ψυχικής και σωματικής) υποστηρίζουν ότι η επαφή με τη δημιουργία και την τέχνη μπορεί να συμβάλλει στην ίαση με την έννοια της θετικής σκέψης που ευνοεί την καλύτερη ανταπόκριση στις θεραπείες.

Αυτό έχει επιβεβαιωθεί από έρευνες που έχουν λάβει χώρα σε Πανεπιστήμια και Εργαστήρια που φανερώνουν μεγάλη επίδραση της φύσης και της τέχνης στην ενίσχυση του ανοσοποιητικού συστήματος. Βλέποντας θαύματα της φύσης, όπως το Grand Canyon και η Καπέλα Σιζτίνα ή η ακρόαση του Ave Maria του Schubert, μπορούν να καταπολεμήσουν τη νοσηρότητα. Σε δύο ξεχωριστά πειράματα που εστίαζαν στην επαφή ατόμων με έργα τέχνης και τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, πάνω από 200 νεαροί ενήλικες ανέφεραν σε μια δεδομένη ημέρα τον βαθμό στον οποίο είχαν βιώσει θετικά συναισθήματα, όπως διασκέδαση, δέος, συμπόνια, ικανοποίηση, χαρά, αγάπη και υπερηφάνια (Δημητριάδης, 2015).

1.3. Προγράμματα μουσείων που στοχεύουν στην ψυχολογική ευεξία

Μεγάλος αριθμός μουσείων στην Ελλάδα στρέφουν την προσοχή τους στην κοινωνικο-συναισθηματική στήριξη του κοινού μετά από περιόδους κρίσεων (οικονομικών, πληθυσμιακών μετακινήσεων, φυσικών καταστροφών, υγειονομικών ή άλλων) και πλέον γίνονται ανοιχτά εργαστήρια γνώσης, φαντασίας, αίσθησης και βίωσης. Το κοινό, αλληλεπιδρώντας μέσα στον χώρο είτε ζωντανά είτε μέσα από ψηφιακή περιήγηση, μπορεί να αντιληφθεί και να προβληματιστεί για τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε διαφορετικές εποχές, πολιτισμούς και περιβάλλοντα. Η κοινωνικο-συναισθηματική αγωγή είναι μια διαδικασία μέσω της οποίας τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες αποκτούν γνώσεις, συμπεριφορές και δεξιότητες με στόχο την προαγωγή της ψυχικής τους υγείας και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας σε διάφορες συνθήκες και πλαίσια.

Η κοινωνικο-συναισθηματική αγωγή ξεκινάει ήδη από την προνηπιακή ηλικία και συνεχίζεται έως και τη σχολική και εφηβική ηλικία και βοηθάει τα παιδιά να αναγνωρίζουν, να διακρίνουν τα συναισθήματά τους ως αρνητικά ή θετικά. Ξεκινώντας από την αναγνώριση και τη διάκριση των συναισθημάτων μπορούν και να τα ρυθμίσουν. Καθώς τα παιδιά βιώνουν συναισθήματα, αντιδρούν σε αυτά πολύ πριν αρχίσουν να χρησιμοποιούν λόγο· η αφή, ο ήχος, η εικόνα, οι αισθήσεις γενικότερα, είναι εκείνες που μεταφέρουν τις πληροφορίες στο προλεκτικό στάδιο και προκαλούν αντιδράσεις.

Ένας άνθρωπος μπορεί να μαθαίνει με πολλούς τρόπους στην πορεία της ζωής του. Η κοινωνική μάθηση αρχικά μελετήθηκε από αμερικανούς ψυχολόγους, με κύριο εκπρόσωπο τον Albert Bandura (1997) που υποστήριξε την κοινωνικογνωστική θεωρία. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, ο άνθρωπος αλληλεπιδρώντας με το περιβάλλον του και αντιδρώντας στις καταστάσεις που συμβαίνουν μέσα σε αυτό, αποκτά «αυτεπάρκεια». Πρόκειται για ένα πρότυπο μάθησης μέσω της παρατήρησης και της μίμησης, εμπλουτίζοντάς το με τις κοινωνικές και γνωστικές παραμέτρους.

1.4. Το διαδραστικό Μουσείο

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το πρόγραμμα Χαρούμενο Μουσείο (Happy Museum) για την προώθηση της ευεξίας και της θετικότητας μέσα από την επαφή με τα μουσεία που δημιουργήθηκε και εφαρμόστηκε από μια ομάδα ελεύθερων επαγγελματιών και χρηματοδοτείται από το Συμβούλιο Καλών Τεχνών της Αγγλίας. Το πρόγραμμα αυτό εξετάζει πώς ο τομέας του μουσείου μπορεί να ανταποκριθεί στην πρόκληση της δημιουργίας ενός πιο βιώσιμου μέλλοντος και υποστηρίζει την πρακτική των μουσείων που τοποθετεί την

ευημερία μέσα σε ένα περιβάλλον που αντιμετωπίζει το μέλλον, επανεξετάζοντας τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα μουσεία για να δημιουργήσουν πιο ανθεκτικούς ανθρώπους, χώρους και πλανήτες. Μέσω της έρευνας δράσης, της ακαδημαϊκής έρευνας, της δικτύωσης και της κατάρτισης από ομοτίμους υποστηρίζει την ευημερία των θεσμών και την κοινότητα και την ανθεκτικότητα έναντι των παγκόσμιων προκλήσεων.

Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του Προγράμματος το Μουσείο «δημιουργεί τις συνθήκες ευεξίας», γιατί οι κοινότητες που μαθαίνουν από κοινού, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, νιώθουν ευχάριστη διάθεση, ενεργητικότητα και λαμβάνουν αξία από την δραστηριότητά τους. Τα άτομα είναι περιβαλλοντικά ευαίσθητοποιημένα και προστατευτικά για το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Με ποιο τρόπο; Με την ενθάρρυνση του παιχνιδιού, της δημιουργικότητας, της δραστηριότητας, της αλληλεπίδρασης και της αισθητικής. Επιδιώκουν την κατανόηση της σημασίας της ευεξίας υιοθετώντας υγιεινούς τρόπους σκέψης και όχι μόνο τρόπους φροντίδας του σώματος. Τα Χαρούμενα Μουσεία επιδιώκουν τη δημιουργία ενός κατάλληλου περιβάλλοντος για να ανθίσουν.

Η θεωρία της Ψυχοθεραπευτικής Δυναμικής Αντικειμένου (Jennings, 2016) είναι ένα πλαίσιο που προσδιορίζει κοινές και καθολικές δράσεις, συσχετισμούς και υποβλητικές εμπειρίες που έχουν οι άνθρωποι με αντικείμενα, τα οποία συνδέονται άμεσα με την ψυχική υγεία και ευεξία.

Πολλοί άνθρωποι συλλέγουμε ορισμένα αντικείμενα που μας θυμίζουν κάτι ή λατρεύουμε να δίνουμε και να λαμβάνουμε δώρα. Πολλοί αγαπάμε να φτιάχνουμε πράγματα και απολαμβάνουμε την αίσθηση ότι ξεχνάμε τα προβλήματά μας, όταν δημιουργούμε. Ίσως μας αρέσει να συμμετέχουμε σε κοινωνικές δραστηριότητες, σε bazaar για κάτι μεγαλύτερο από τον εαυτό μας. Μερικοί από εμάς μαζεύουμε χαρούμενα αντικείμενα ή μερικές φορές θέλουμε να απαλλαγούμε από αντικείμενα, γιατί μας θυμίζουν δυσάρεστα βιώματα. Αυτές είναι οι δυναμικές της σχέσης ανθρώπου-αντικειμένου και παρότι αυτές οι δραστηριότητες μπορεί να μην φαίνονται ιδιαίτερα ιδιαίτερες ή σημαντικές, στην πραγματικότητα είναι. Είναι ένας τρόπος με τον οποίο υπηρετούμε την υγεία και την ευημερία μας.

Επίσης, στο βιβλίο *Museums, health and wellbeing* των Helen Chatterjee και Guy Noble (2013) χαρτογραφείται η επίδραση των μουσείων στην υγεία, διερευνώνται τα αποτελέσματα ερευνών και παρέχεται μια σειρά από διαφωτιστικές μελέτες περίπτωσης. Η θεωρία της Ψυχοθεραπευτικής Αντικειμενικής Δυναμικής είναι ένα πλαίσιο που προσδιορίζει κοινές και καθολικές ενέργειες, συσχετίσεις και υποδειγματικές εμπειρίες που έχουν οι άνθρωποι με αντικείμενα, τα οποία συνδέονται άμεσα με την ψυχική υγεία και την ευημερία. Μερικοί από εμάς συλλέγουμε χαρούμενα αντικείμενα ή μερικές φορές προσπαθούμε να απαλλαγούμε από αντικείμενα, για να νιώσουμε ελαφρύτεροι. Η δυναμική των αντικειμένων είναι στην πραγματικότητα πολύ πιο σημαντική για τα άτομα από την πραγματική αξία τους (<https://happymuseumproject.org/>).

Διερευνώντας σε βάθος τον αρχικό ισχυρισμό ότι τα μουσεία μπορούν να θεραπεύσουν με αποδεικτικά στοιχεία οι Helen Chatterjee και Guy Noble αποκαλύπτουν τον τρόπο με τον οποίο είναι εφικτό αυτό. Ίσως το πιο σημαντικό κατά τους συγγραφείς είναι το να δουλεύουν σε βάθος κρίσιμες προκλήσεις, όπως η μέτρηση, η αξιολόγηση, η τεκμηρίωση και η καταγραφή μιας εμπνευσμένης πορείας για την ισχυρή ανάπτυξη των μουσείων ως παράγοντες που συμβάλλουν στην ευεξία.

Πρόκειται για μια νέα τάση που συνδέει τα μουσεία και την υγεία. Η έρευνα επισημαίνει τον κεντρικό ρόλο των συλλογών μουσείων και των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς για την προώθηση της ευημερίας. Ο Constance Classen, συγγραφέας του *The*

Deepest Sense: Πολιτιστική Ιστορία της Αφής (2012) αναφέρει ότι η οπτική αυτή μας επιτρέπει να συνδεθούμε με τα άτομα, τις κοινότητες και τους πολιτισμούς μας γενικότερα καθώς και ότι οι ίδιοι οι πολιτισμοί, παρελθόντες και παρόντες, θέτουν τις βάσεις για την υγεία στο μέλλον.

2. Η Ετήσια Συνάντηση Μουσείων Νεότερου Πολιτισμού που διοργανώνει η Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Διεύθυνση Νεότερου Πολιτισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού διοργανώνει κάθε χρόνο την Ετήσια Συνάντηση Μουσείων, η οποία αναδεικνύει την εξέλιξη της αντίληψης για την αποστολή των μουσείων σε σχέση με τη διασύνδεση διαφόρων ομάδων κοινού τόσο μεταξύ τους όσο και μεταξύ τοπικών και κεντρικών φορέων εκπαίδευσης και πολιτιστικής δραστηριότητας. Η Συνάντηση αυτή ξεκίνησε το 1997 με σταθερή στήριξη και συνεργασία του Ελληνικού Τμήματος του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων και αρχικά είχε χαρακτήρα σεμιναρίου για την παρουσίαση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που είχαν πραγματοποιήσει τα μουσεία νεότερου πολιτισμού σε όλη την χώρα, το προηγούμενο έτος. Στην πορεία, όμως, η Συνάντηση αποτέλεσε ένα σημείο ανταλλαγής ιδεών για την ανάδειξη και προώθηση καλών πρακτικών που αναπτύσσονται στην Ελλάδα ή και στο εξωτερικό γύρω από τον επικοινωνιακό ρόλο των μουσείων.

Οι Συναντήσεις των πρώτων χρόνων είχαν σταθερό θέμα: «Πολιτιστική Κληρονομιά και Εκπαίδευση - Εκπαιδευτικά Πολιτιστικά Δίκτυα». Στόχος τους ήταν η αλληλοενημέρωση για τις δραστηριότητες των Εφορειών Νεωτέρων Μνημείων και των Ιστορικών Λαογραφικών Μουσείων στον τομέα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Στην τρίτη Συνάντηση που έγινε το 1999 με θέμα: «Δανειστικό Εκπαιδευτικό Υλικό - Σχεδιασμός και Δημιουργία Εκπαιδευτικών φακέλων και Μουσειοσκευών» παρουσιάστηκε ο θεωρητικός προβληματισμός για το θέμα της δημιουργίας εκπαιδευτικών φακέλων και μουσειοσκευών.

Η Ετήσια αυτή Συνάντηση αποτέλεσε σταδιακά έναν θεσμό και έχει ενταχθεί στο βασικό έργο της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Από το 2001 και μέχρι το 2014 η Συνάντηση επικεντρώθηκε σε εκπαιδευτικά προγράμματα μουσείων για διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (ενήλικο κοινό το 2009, προσχολική ηλικία το 2010, εφήβους το 2011). Το 2014 η Συνάντηση επικεντρώθηκε στον πολιτισμό της Μεσογειακής Διατροφής η οποία είχε ενταχθεί στον Διεθνή Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO το 2013.

Το 2018 η 20ή Ετήσια Συνάντηση Μουσείων έκλεισε έναν κύκλο Ετήσιων Συναντήσεων και πέρασε σε έναν νέο κύκλο μεγαλύτερης εξωστρέφειας, μεγαλύτερης ευαισθητοποίησης των εκπροσώπων των μουσείων αλλά και ευρύτερης αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτιστικών φορέων, εκπαιδευτικών φορέων και ευρύτερου κοινού. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο και το θέμα που προτάθηκε ως θέμα για την 21η Ετήσια Συνάντηση που διοργανώθηκε το 2019, ήταν η σχέση / αξιοποίηση των παραστατικών τεχνών στον χώρο των μουσείων, ο ρόλος/οι ρόλοι των συλλογών και φυσικά τα εκπαιδευτικά δρώμενα εντός των μουσείων. Έτσι, η 21η Συνάντηση από την έναρξη του θεσμού αφιερώθηκε σε εκπαιδευτικές δράσεις με επίκεντρο το θέατρο και τη δραματοθεραπεία, ως μέσο ψυχικής έκφρασης συναισθημάτων και σκέψεων.

2.1. Αποτίμηση Ετήσιας Συνάντησης Μουσείων

Η συμμετοχή των Μουσείων Νεότερου Πολιτισμού στην Ετήσια Συνάντηση Μουσείων, με βάση τα στατιστικά στοιχεία που τηρεί η Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, κυμαίνεται σε ποσοστό 62%, ενώ το υπόλοιπο 36% καλύπτεται από τον χώρο των λειτουργιών

της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων.

Οι συμμετέχοντες στις τελευταίες Συναντήσεις είχαν τη δυνατότητα να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια αποτίμησης, γεγονός που βοήθησε τη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς να καταλάβει τις ανάγκες των ατόμων που παρακολουθούν τις συναντήσεις και γενικότερα να επικοινωνηθούν ιδέες και προτάσεις σχετικά με ζητήματα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των δράσεων που διοργανώνονται. Φαίνεται πως σταδιακά η προσοχή και το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων στρέφεται προς προγράμματα και δράσεις που εστιάζουν στην ψυχοκοινωνική εκπαίδευση.

2.2. Οι εντυπώσεις του κοινού για τα μουσεία σήμερα

Κατά τη διεξαγωγή των Ετήσιων Συναντήσεων των τελευταίων τριών ετών, πραγματοποιήθηκε έρευνα από πλευράς της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την αποτίμηση της ίδιας της Συνάντησης ως προς τη διάρκεια, την αποτελεσματικότητα και την οργάνωσή της αλλά και ως προς τη θεματική της και τις ανάγκες των συμμετεχόντων. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στα ερωτηματολόγια που διανεμήθηκαν στους συμμετέχοντες κατά την 20η Ετήσια Συνάντηση Μουσείων, εξήχθησαν τα εξής ενδιαφέροντα δεδομένα:

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες (ποσοστό 53%) θεωρούσαν αναγκαία τη δυνατότητα να γίνεται ενημέρωση των εκπαιδευτικών φορέων με την έννοια της αμφίδρομης σχέσης, να παρουσιάζονται καλά παραδείγματα καινοτόμων προγραμμάτων και συνεργειών, να γίνεται διάδραση των ομιλητών - φορέων και ακροατών, να είναι δυνατή η εξ αποστάσεως συμμετοχή μικρών και απομακρυσμένων Μουσείων. Ένα ποσοστό 40% των συμμετεχόντων αναφέρθηκε στην ανάγκη διεύρυνσης της χρήσης ψηφιακών μέσων ως τρόπου ενίσχυσης της δικτύωσης των μουσείων μεταξύ τους καθώς και με φορείς εκπαίδευσης. Αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι ένα μεγάλο σχετικά ποσοστό 75 % ανέφερε ότι η επίσκεψη σε μουσεία και η συμμετοχή σε δραστηριότητες μέσα σε αυτά τους βοηθάει να νιώσουν πιο χαλαροί, ήρεμοι και ότι τους εμπνέει.

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων χρησιμοποιούν την αφήγηση, τα εικαστικά, το θεατρικό παιχνίδι, την κίνηση και διεγείρουν τη φαντασία των παιδιών. Μέσα από μια ποικιλία ερεθισμάτων έρχονται σε επαφή με τους κανόνες, τα όρια, την αναγνώριση και διαχείριση των συναισθημάτων, την αποδοχή της ματαίωσης ως μέρους της πραγματικότητας. Επίσης, μαθαίνουν αξίες όπως αυτές του εθελοντισμού, της επικοινωνίας, της επίλυσης συγκρούσεων, τις καλές πρακτικές πρόληψης της επιθετικότητας.

Μια σημαντική παράμετρος κάθε σοβαρής κρίσης, κατά την οποία διακυβεύεται την υγεία και την ασφάλεια των ανθρώπων, είναι το μετατραυματικό στρες ως απόηχος της παρατεταμένης έκθεσης σε μια απειλή. Κατά πόσον κάποιος νιώθει έτοιμος να χάσει τα πάντα, αλλά να του μείνει μόνο το υγιές σώμα, όσο υγιές κι αν ήταν στην προ κρίσης φάση. Ο αγώνας γίνεται για τη διατήρηση των δεδομένων της προηγούμενης κατάστασης, όμως η πρόγνωση της απώλειας είναι εξαιρετικά συγκλονιστική.

Η συμβολή του χώρου των μουσείων σε περιστάσεις αυξημένης ψυχικής έντασης είναι σημαντική και σε άμεση συνεργασία με τον χώρο της εκπαίδευσης και της ψυχολογικής υποστήριξης. Τέτοιες εμπειρίες καθίστανται αυτομάτως βάσεις για την επίρρωση της γνώμης ότι ο ρόλος των μουσείων είναι πλέον αρκετά ενεργός και ευρύς, ουσιαστικός και συνεχώς εξελισσόμενος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Romioudi, E., Fokidou, T. & Touliatou, G. Redesigning the visual identity of the objects displayed in a museum's gift shop Ανακτήθηκε 13/5/2020 από

- <https://ideas.repec.org/a/jtr/journal/v17y2017i1p279-294.html>
- Bandura, A. (2002). Social Cognitive Theory in Cultural Context. *Applied Psychology: An International Review*, 51(2), 269-290.
- Bandura, A. (1997). Self - Efficacy: the Exercise of Control. USA: Worth Publishers.
- Chatterjee, H., Vreeland, S. & Noble, G. (2009). Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects, *Museum and Society*, 7(3). Ανακτήθηκε 13/5/2020 από <https://journals.le.ac.uk/ojs1/index.php/mas/article/view/145>
- Chatterjee, H. & Noble, G. (2013). *Museums, Health and Wellbeing*. UK: Ashgate Printing.
- Classen, C. (2012). *The Deepest Sense: A Cultural History of Touch*. USA: University of Illinois Press.
- Cowan, B., Laird, R. & McKeown, J. (2020). *Museum Objects, health and healing: The exhibitions-Wellness Connection*. London: Routledge.
- Jennings, H. (2016). Psychotherapeutic Object Dynamics – a case study at Derby Museum – HMP. Ανακτήθηκε 6/7/2020 από <http://happymuseumproject.org/psychotherapeutic-object-dynamics-a-case-study-at-derby-museum/>
- UCL (12 December, 2014). Healing Heritage: The impact of museums on health and wellbeing. Ανακτήθηκε 17/12/2020 από <https://www.ucl.ac.uk/impact/case-studies/2014/dec/healing-heritage-impact-museums-health-and-wellbeing>
- Weil, S. (2002). *Making Museums Matter*. Smithsonian Institution Press.
- Μπούνια, Α. (2015). Μουσεία για μια βιώσιμη κοινωνία, μια κοινωνία με προοπτικές. *Ενημερωτικό Δελτίο ICOM*, 12, 3-5. Ανακτήθηκε 6/7/2020 από http://icom-greece.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/38/2018/12/ICOM__12_WEB.pdf
- Μούλιου, Μ. (2014). Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, προοπτικές. Στο Γ. Μπίκος & Α. Κανιάρη (Επιμ.), *Μουσειολογία. Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση* 77-111. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Δημητριάδης, Σ.Ν. (2015). *Θεωρίες μάθησης & Εκπαιδευτικό Λογισμικό* [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/1141>